

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XXII

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXII

İstanbul - 2003

LÂNETLİ ŞEHİR DÜŞTÜ:
İSTANBUL'UN FETHİ VE KIYÂMET SENARYOLARI

*Feridun M. EMECEN**

Yeni Roma'nın başkentinin 1204'te kendi dindaşlarınca yakılıp yıkılmasına şahit olan tarihçi Niketas'a bir İtalyan yazar/romancı şu sözleri söyler:¹

"Tüm hıristiyanlık âlemi için ne büyük bir utanç bu, kardeş silahlı kardeşe karşı, Kutsal Kabir'i yeniden fethetmesi gerekenler aç gözlülüğe ve kıskançlığa kapıldılar ve Roma imparatorluğunu yıkıyorlar. Ey Konstantinopolis, Konstantinopolis, kiliselerin anası, dinin prensesi, kusursuz düşüncelerin rehberi, tüm bilimlerin yaşam kaynağı, bütün güzelliklerin merkezi, Tanrının elinden öfke kadehi için ve Pentapolis'i yakan ateşten daha büyük bir ateşle yandın, hangi kıskanç ve acımasız şeytan sarhoşluğunun aşırılığını üzerine saçtı, hangi çılgın ve iğrenç insan düğün meşaleni yaktı. Ey altın renkli ve erguvani imparatorluk giysisini giymiş ana, şimdi kirlendin, zayıf düşüp evlatlarını yitirdin.."

İstanbul için modern bir yazarın kaleminden şekillenen bu ağıtın hiç şüphesiz tarihî bir alt yapısı mevcut bulunmaktadır. Yazarın övgüyle sözünü ettiği bu şehir hakkında acaba yegane kanaat bu çerçeve içinde mi durmaktadır? Şüphesiz değil. Tarihî geleneğe baktığımızda güzellikleriyle şehirlerin anası olmakla, yer yüzünde bir misli daha bulunmamakla, bir taşının bile bütün Acem mülküne değişilmemekle övülmesi yanında sıklıkla belki de uğradığı felaket-

* Prof. Dr, İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü

¹ Umberto Eco, *Baudolino*, trc. Ş. Gezgin, İstanbul 2003, s. 26.

lerin rolü ile bunun tam tersi bir tanımlanmaya dahi muhatap olduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu tanımlama şehrin daha ilk kuruluşundan itibaren "Allahın lânetine uğramış", bu yüzden felaketlerin hiçbir zaman eksik olmadığı gibi bir ana zeminde takdim edilmektedir. Üstelik hem Bizans hem de burayı almayı dinî bir gayret sembolü olarak ortaya koyan Müslüman Araplar ve ilgi çekici bir şekilde aynı mirası onlardan devr alan Osmanlılarca da bu meş'um, uğursuz şehir rivayetleri dönemin münevverlerinin zihinlerinde daima yer etmiş, uzun yıllar sonra bile unutulmamıştır.

Şehrin Türkler tarafından fethinden yaklaşık iki yüz yıl sonra bir Osmanlı tarihçisi İstanbul hakkında şunları yazar²:

"Hâlâ Osmanlıların merkezi, ehli islâmın iftiharî olan 'İslambol, uleması ve münevveri bol bir şehirdir. O kadar mamur olmuştur ki cihanı dolaşan bir kimse yer yüzünde buna benzer bir şehir asla göremez. Bu şehirde sultanlar, hanım sultanlar ve vezirlere ait yüz yirmiden fazla saray vardır. Her biri Şeddâd'ın (Âd kavminden cennete nazire İrem bağı yapıttığı söylenen hükümdar) binalarından bir örnektir. Şeddâd kavminden sonra buna benzer şaşırtıcı binaları hiçbir kimse yapamamıştır. Bu binalardan en düşüğü At meydanındaki İbrahim Paşa Sarayıdır, en iyisi ise Süleymaniye Camii altındaki Sultan Süleyman vezirlerinden Siyavuş Paşa'nın yaptırdığı saraydır... bu şehrin büyüklüğüne ve halkın çokluğuna nisbetle daha birçok dükkan, kervansaray, han, hamam tekke, medrese, imaretler, mescitler ve camiler vardır ki tarifi bile zordur. İşte bu 'İslambol' şehri o kadar mamurdur, böyle olunca içinde yaşayanlar devletlerine mağrur olup Hakk'ın yolundan ayrıldılar, daima birbirlerini aldatmaya ve belaya, töhmete uğratmaya, birbirlerinin elinde olanı almaya, yalan söylemeğe, iftira atmaya, alimlere ve diğer ilim ehline itibar etmemeye başladılar. Âlimler ise ilmin gereği üzere hareket etmediler, satıcılar ve esnaf alışverişlere hile karıştırdılar, fakirlere sadaka vermediler, rüşvete meyletttiler. Halk arasında dahi zina ve livata fiili yaygınlaştı, askerler her zaman isyana ve fesat işlere hazır hale geldiler. İşte bu sınıflar 'Bir belde zina ve kumar ya da kötülük baş gösterir ve doğruluk yok olursa Yüce Allah dört şeyle

² Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmânî*, haz. E. Oral, Basılmamış doktora tezi, İstanbul 2000, s.77-78. Keza bk. K. Su sadeleştirme, İstanbul 1976, s.94-100

temizler: yangınla, kıtlıkla, salgın hastalıkla ve savaşla. Allah dilediğini yapar, dilediği şekilde hükmeder' yolundaki peygamber hadisine kulak asmadılar. Nitekim bu hadisin öngördüğü gibi bundan önce çok kere veba salgını ortaya çıktı, bir iki ayda 700-800 kişi öldü, ayrıca yangınlar şehri mahvetti, İstanbul'un yarısı yanıp kül oldu..."

Başa gelen büyük felaketleri, halkın ve çeşitli kesimlerin uygunsuz davranışlarına bağlama, işlenen günahların kefareti olarak görme anlayışı şüphesiz tarihî süreçte belirli bir siyasî ve sosyal nizama kavuşan insanoğlunun ortak paydasıdır. Ancak İstanbul'un felakete özdeşleştirilen bir yer haline gelişi nasıl olmuştur? XVI. yüzyıl sonlarında yaşayan Tarihçi Selanikî, İstanbul'da veba salgını başlaması sebebiyle, eski kaynakların bu şehir için veba hastalığının menbâ olduğunu yazdıklarını ve şimdi yine bu eski hünerinin yeniden ortaya çıktığını ("*İstanbul vilâyetine hükemâ Arz-ı vebâiyye dedikleri üzere kadimî hüneri yine zâhir olup..*") anlatırken³ bu soruya verilecek cevabın ip uçlarına işaret eder. Zira veba tarih boyunca en öldürücü salgın hastalık olarak bilinmekte⁴ ve kıyâmetin kopacağı beklentilerinin işareti şeklinde algılanmaktaydı.

Şehrin kuruluşundan itibaren ilahî bir özelliği bulunduğu hemen hemen bütün kaynaklar müttefiktir, fakat o ölçüde de şehrin lânetlenmiş olduğu ve kıyâmet alâmetleriyle bağdaştırıldığı hakkında önemli vurgular vardır. Bu tür rivayet ve hikayelerin özellikle İstanbul'un fethi ile ilgili hazırlıklar sırasında ve hatta fetihten sonra Osmanlı tarih ve menâkıpname literatüründe yer edinmiş olması ilginçtir.

Kıyâmetle İstanbul'un ilgisi konusu aslında Bizans kaynaklarına kadar inen bir edebî-tarihî geleneğe sahip bulunmaktadır. Bununla alakalı olarak bir çalışma yapan S. Yerasimos, hıristiyanlığın kıyâmet yorumunun yahudi yorumdan kaynaklandığını, dolayısıyla buna benzer şekilde günahlardan son arınma şartı olarak yıkılması gereken lânetli imparatorluk başkentleri dizisinde Konstantiniye'nin Babil ve Roma'nın yerini aldığını belirtir. İmparatorluğun doğu sınırlarında yazılan kıyâmet metinlerinde şehre yönelik tehdidin hep bu yönden yani doğudan geleceği faraziyesi hakimdir. Önce Persler, ardından da

³ *Tarih-i Selanikî*, nşr. M. İpşirli, Ankara 1999. II, 759.

⁴ Osmanlı imparatorluğunda veba konusunu işleyen D. Panzac, aynı zamanda bir sosyal olgu haline geldiği anlaşılan bu felaketin manevî vurgularına hiç temas etmez (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, trc. S. Yılmaz, İstanbul 1997)

Müslümanlar bunun baş aktörleridir. 375-378 yılları arasında Suriyeli Aziz Efrem tarafından yazılmış bir risalede dünyanın sonunu haber veren işaret, Asurluların Roma topraklarına saldırımları ve şehirleri yıkmalarıdır. 378-390'larda ise Konstantiniye'nin yıkılacağını ön gören ve ona altmış yıllık bir ömür biçen bir başka metin ortaya çıkmıştır (*Sibil'in Kehaneti*). Ermenice olarak zamanımıza ulaşan V. yüzyıla ait bir başka metinde ise imparatorluk başkenti "*yedi tepeli Babil*" olarak anılmış, zamanla ortaya çıkan benzeri metinler adeta zamanına göre güncelleştirilerek kıyâmet kopma süreleri revize edilmiş, nihai büyük bir savaşın ardından şehrin yıkılacağı ve kıyâmet konusu sürekli işlenmiştir. Hatta Araplar'ın İstanbul'u 667-669 yılı kuşatması sırasında da Yukarı Mezopotamya'da Süryanice yazılan *Sözde Metodios'un Kıyâmeti* adlı bir risalede, ileride bahsedilecek İstanbul'un alınışıyla ilgili hadis rivayetindekine çok benzeyen şekilde, "*işte o zaman İsmailoğulları binlerce araba ve atla gelecekler, dokuzuncu dilimin ilk ayında gelecek, Anadolu şehirlerini ele geçirip işgal edecekler, üç kola ayrılacaklar, birincisi Efes, ikincisi Bergama, üçüncüsü ise Malagina'da kışlayacak, talihine küs Firigya, Pamfilya ve Bitinya, çünkü don olduğundan İsmail seni ele geçirecek, önüne gelen her şeyi yakan bir alev gibi ilerleyecek ve 70.000 denizcisiyle adaları ve kıyıları yakıp yıkacak, talihine küs Bizans çünkü İsmail seni de ele geçirecek, İsmail'in her atlısı denizi aşacak, bunların başı karşında çadır kuracak, savaşa tutuşacak ve Kselokerkos kapısını kırarak Öküz'e kadar ilerleyecek, o zaman Öküz böğürecek...*" ifadeleri bulunur. Metnin devamında Romalıların sonunda galip gelip bunların peşine düşeceği ve Yesrib'i (Medine) vurup, çocuklarını, Kudüs'te yaşayanları esir alacağı belirtilerek Bizans İmparatorluğunun zaferi işlenir ve kıyâmet konusu bir tarafa bırakılır⁵. S. Yerasimos bu metindeki unsurların İslamî metinleri de etkilediği kanaatindedir. Ona göre eldeki ilk İslamî kıyâmet metinleri Bizans metinlerinden sonra yazılmıştır yahut da en azından IX. yüzyıla ait olduklarından şüphe edilemez. Dünyanın sonu gibi bir dini vurgunun başlangıçtan itibaren Peygamberin sözleri olarak hadislere dahil edilmesi kaçınılmazdır. Kıyâmetle ilgili bilinen ilk hadisler Ebu Davud tarafından (ö.889) yazıya geçirilmiş olmalıdır⁶.

⁵ Buradaki metin ve diğer Bizans rivayetleriyle ilgili daha geniş bilgi için bk.S.Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, trc. Ş. Tekeli, İstanbul 1993, s. 196-200.

⁶ *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, s. 200-201.

Bilindiği üzere kıyâmet alâmeti olarak Kur'an'da lafız şeklinde sadece Yecuc, Mecuc, dabbetü'l-arz, duhan ve ayın ikiye bölünmesi haberleri yer alır. Geri kalan bütün işaretler hadis kaynaklıdır. Bununla birlikte, Kur'an'da gelecek ile ilgili ortaya çıkacak bazı olaylara işaret edilmiştir. Kıyâmet alâmetleriyle ilgili olarak, "*..Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün*" mealindeki Enam suresinin 158. ayeti, "*Rumların pek yakın bir yerde mağlubiyetlerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekleri..*" hususunu belirten Rum suresinin 2-4. ayetleri, müslümanların mal ve canları konusunda belalara uğrayacakları, ehl-i kitap ve müşriklerden üzücü sözler işitecekleri, bedevilerden geri kalmış olanların kuvvetli bir kavimle savaşmaya çağrılacakları, yakın bir zamanda Mescid-i Haram'a girecekleri şeklindeki gelecek ile alakalı ayetler⁷, daha sonra bunların izahlarıyla ve hadislerle oluşan, bu arada İslam dışı kaynaklarla beslenen kapsamlı bir literatüre yol açmış olmalıdır. Muhtemelen İslamî kıyâmet anlayışı ve işaretlerle ilgili yorumlar yakın coğrafyadaki hıristiyan kaynaklarınca da kullanılmıştır. Yani S.Yerasimos'un temas ettiği gibi tek taraflı bir etkiden çok, çift taraflı bir etkinin ortaya koyduğu hayli zenginleştirilmiş bir kıyâmet senaryolarının varlığı ileri sürülebilir. Zira kıyâmetle ilgili ilk hadislerin Ebu Davud tarafından kayda geçirilmiş olması onların o dönemle tarihlenmesini öngörmez, hadis rivayetinin kaynaklarının daha eskiye gittiği açıktır.

Fitne zamanı ortaya çıkan büyük olay, ölü sayısı fazla olan savaş veya bu tür hadiselerin vuku bulduğu yer anlamına gelen "*melahim*" konusuna müstakil bir başlıkla yer veren Ebu Davud, bunun emarelerini anlatırken Beyt-i Mukaddes'in onarılması, Medine'nin harap edilmesi, Kostantiniye'nin fethedilmesi ve Deccâl'in ortaya çıkışını sıralayarak, Kur'an'ın ilgili suresindeki yukarıda temas edilen ayet uyarınca Rumlarla yapılacak savaş büyük melhame olarak adlandırır, bu büyük melhame ile (melhametü'l-kübrâ), Kostantiniye'nin fethi ve Deccâl'in zuhurunun altı ay içinde belireceğini yazar. Bu son süre hakkında altı yıl, yedi ay gibi başka rivayetler de vardır⁸.

İslamî gelenek İstanbul ve kıyâmet konusunu bir arada zikreden iki hadisi ön plana almış ve bu hadisler ile geliştirilen yorumlar daha İstanbul'un fethedilmesinden önce Osmanlı dinî literatüründe yer bulmuş gözükmektedir. Bunlardan ilkinde Rumların A'mak ve Dabık bölgelerine inmesine kadar kıyâmet

⁷ Bunlarla ilgili olarak bk. İ. Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Geleceklerle İlgili Haberler*, İstanbul 1996, s. 19-20.

⁸ İ. Çelebi, *Aynı Eser*, s. 23.

kopmayacağı, onlara karşı Medine'den bir ordu çıkacağı, Rumlarla müslümanların dövüşeceği, müslümanların üçte birinin yenileceği, üçte birinin öleceği ve son üçte birinin galip gelip hiç yenilmeyeceği, Kostantiniye'yi alacakları ve kılıçlarını zeytin dallarına asıp ganimeti paylaştıkları bir sırada İblisin onlara bağırıp Mesihin indiğini haber vereceği, bunun üzerine oradan ayrılacakları, Şam'a gidecekleri ve orada Deccâl'in görüneceği gibi hususlar belirtilir⁹. İkincisinde "Bir tarafı karada ve bir tarafı denizde bulunan bir şehirden bahsedildiğini duydunuz mu ? Evet ya Resulullah. Beni İshak'tan 70.000 kişi o şehre taarruz etmeden kıyâmet kopmayacaktır " ifadeleri yer alır¹⁰ Bu her iki hadise İstanbul'un fethinden hemen sonra yazılmış ve komşu ülkelere fetih müjdesini bildiren *Fetihnameler*'de vurgu yapılması ilginçtir. Bu hususa aşağıda tekrar döneceğiz. Ancak burada yeri gelmişken fetih müjdesini bildiren hatta fethedecek kumandanın adını veren hadislere dönemin Osmanlı kaynaklarında hiç atf yapılmadığını, bunların daha sonraki "muahhar" kaynaklarda bulunduğunu¹¹ belirtmek gerekir. Fetih olayı ile ilgili yegane belge sayılabilecek olan *Fetihnameler*'de yer alan yukarıda temas ettiğimiz iki hadisin de kıyâmet senaryolarıyla bir şekilde ilgili bulunması, konuyu daha da ilginç bir yöne taşımaktadır. Burada öncelikle bu gibi kıyâmet senaryoları ile ilgili Osmanlı literatürünün nasıl bir anlayış geliştirdiğine bakmak gerekecektir.

Tesbit edilebildiği kadarıyla İstanbul'un alınışı ile kıyâmet konusunun birleştirildiği, buranın lânetli bir yer olduğu hususu fetihten biraz önce yazılmış dinî ve ahlakî maksatlı Yazıcıoğlu kardeşlerin türkçe olarak halk diliyle kaleme aldıkları, muhtemelen döneminde sıklıkla okunan kitaplarında yer alır. Onların bunu belirli bir maksatla yazıp yazmadıkları üzerinde kesin bir şey söylemek güç olmakla birlikte, birtakım çevrelere mesajlar verdikleri de açıktır. Bu bilgilerin ise hadis ve bunların yorumlarına dayanan İslamî literatürden kaynaklandığı söylenebilir. Bunlardan Yazıcıoğlu Mehmed'in Cemaziyelahir 853'de (Ağustos 1449) telif ettiği *Muhammediye*'sinde şu ifadelere yer verilir¹²:

⁹ Ebu Hüreyre rivayeti ile nakledilmiş hadis. Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992, III, 2221.

¹⁰ Müslim, III, 2238; ayrıca bk. M. Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", trc. İ. H. Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* (1956), 238-240.

¹¹ Mesela XVI. yüzyıl sonlarında eserini kaleme alan Gelibolulu Mustafa Âli'de atf vardır (*Künhü'l-ahbâr*, nşr. A. Uğur-M. Çuhadar-A. Gül-İ. H. Çuhadar, Kayseri 1997, I/1, 434).

¹² *Muhammediye*, nşr. A. Çelebioğlu, İstanbul 1996, II, 314-315.

"Pes anda bu iki leşker kıtâle ettiler ikdâm/ Müslüman üç bölük
 ola birisi olalar meskûr/ İkincisi şehid ola üçüncüsü gele galib/
 Sıyalar kâfiri anda Beni'l-Asfar ola makhûr/ Buyurdu pes
 Resulullah hiç işittiğiniz var mı/ Ki vardır bir medîne kim olupdur
 şöyle mevftûr/ Kim onun bir yanı berre dahi bir cânibi bahre/
 Dediler kim işitmişiz harâb ola mı ol ma'mûr/ Ayıttı çünkim
 A'mak'da sınısardır Beni'l-Asfar/ Medîne leşkери onu sıyıp kırıp
 edeler hor/ Ki yetmiş bin Beni İshak bile ol şehre erişe/ Ki
 Kostantiniye derler pes onu edeler mecrûr/ Silah u ok ile onlar
 kıtâl etmeyeler aslâ/ Velâkin onu zikr ile yıkalar edeler mecbûr/ Ki
 bir yerden kamu tehîl edeler/ Sonunda diyeler Allahu ekber/
 Denizden yanı önden yıkılısar/ İkinci kez bular öyle kılısar/
 Yıkıla bir yanı dahi tamâmet/ Yıkılmasın mı kopısar kıyâmet/
 Üçüncü kez ki Hakkı zikr edeler/ Be küllî açıla şehre gideler/
 Bular yağmada işit ne ola hâl/ Bir âvâz işidile çıktı Deccâl/
 Koyalar geri ol mâlî alanlar/ Gideler Şam iline geri onlar/
 Demişlerdir haberde ehl-i tarih/ Buyurmuşdur Resulullah tevârih/
 Ki Kostantiniye tâ yıkılınca/Beni İshak ona onu kılınca/ Beni'l-
 Asfar hurûcundan ona dek/ Olısar altı yıl demişti bî-şek/ Yedinci
 yılda çıkar dedi Deccâl/ Niçe çıkar işit kim imdi Deccâl..."

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere konu tamamıyla ilgili hadisler çerçevesinde nazm edilmiştir. Ancak hadislerde yer almayan bazı ufak farklılıklar da göze çarpar. Burada İstanbul'un alınışı sonunda kopması muhtemel kıyâmet için bir farklı yorum getirildiği göze çarpar. Eğer şehir tamamen harap hale getirilirse ve yıkılırsa o zaman kıyâmet kopmayacaktır. Şehri alanlar ise Deccâl'in belirmesi üzerine Şam'a dönmekle işlerini yarım bırakmışlardır. Bundan dolayı Peygamber kıyâmet alâmetlerinin belirmediğini söylemiştir. Burada Yazıcıoğlu Mehmed'in yorumu, zihinlerde İstanbul ile ilgili herhangi bir beklentinin olmadığı döneme ait bulunmaktadır. Fakat İstanbul'un düşüşü ile kıyâmet alâmetinin zuhur edeceği beklentisi Osmanlı entelektüel dünyasında önemli bir yer edinmiş ve hafızalara yerleşmiş olmalıdır. Söz konusu metni yorumlayan S. Yerasimos, burada iki önemli değişiklik olduğunu belirterek bunlardan ilkinin melhamede yer alan Romalılar yerine Beni Asfar'ın zikredilmesi, diğerini ise Kostantiniye'nin İshakoğulları (Beni İshak) tarafından alınacağını vaz eden hadisin melhame sonrası bir tarihe konulması şeklinde açıklar. Ona göre Beni Asfar yani sarışın halklar olarak kastedilenler, o sırada Türklerin Batılı güçlerle karşı karşıya gelmiş olmaları sebebiyle Bizanslılar

değil, bu Batılı müttefik guruplardır¹³. Halbuki ilgili Arap literatüründen anlaşılacağı üzere Beni Asfar lafzının Bizanslıları ifade ettiği¹⁴, Yazıcıoğlunun ilgili metinlerde nazmın gerektirdiği üslup endişesini taşıdığı ve bunun teknik bir problemten kaynaklandığı açıktır. İkinci olarak S. Yerasimos, Hacı Bayram'ın müridi Yazıcıoğlu'nun, İshakoğulları lafzını metninde zikretmesinin sebebini Ebu İshak Kâzerunî (v.1035) tarafından kurulan tarikatın mensuplarını belirtmek ve onları siyasî açıdan ön plana çıkarmak amacına dayandırır. Yani aslında o İshakiyye tarikatı¹⁵ mensuplarının fethine katılarak bu önemli olayda pay sahibi olmaları kehanetinde bulunmuştur. Ancak 70.000 İshakoğlunun Ebu İshak'ın dervişleri olduğu ihtimali pek gerçekçi değildir. Yazıcıoğlu'nun dini literatürde çok iyi bilinen Beni İshak lafzını İshakiyye dervişleri şeklinde anlamak ve anlatmak istemesi pek beklenemez¹⁶. Zira aynı hadisi yorumlayan kaynaklarda böyle bir bağa yer verilmediği gibi fetihten sonra bu hadisin gerçekleştiğini gören bazı müelliflerin Beni İshak'ın aslında Osmanlıları nitelediği üzerinde durdukları da dikkati çekmektedir. Nitekim 1470'lerde Cem Sultan namına eserini kaleme alan Ebulhayr-ı Rumî,

13 S.Yerasimos, *Aynı Eser*, s.207.

14 Benu'l-Asfar kelimesi Arap kaynaklarında Bizanslıları nitelemek üzere kullanılmıştır, daha sonra kelime yaygınlaşınca Bizans dahil bütün Batılılar için de kullanılır olmuştur (Literatür için bk. Goldziher, "Asfar", *İslam Ansiklopedisi*, I, 664-665; C.Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, 18-19) Fakat Yazıcıoğlu'nun bu kadar bilinçli bir şekilde hareket etmesi anlamsızdır. Nihayet o kaynağından aldığı bilgileri kendi nazmıyla aktarmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed dönemi tarihçilerinden Enverî, ilginç şekilde kelimeyi önce Bizans için sonra onun yerini alma iddiasındaki Macarlar için kullanır ve bundan sonra Macar kralının kendisini Beni Asfar olarak gördüğünü yazar (*Düsturnâme-i Enverî, Osmanlı Tarihi Kısmı, 1299-1466*, nşr. N.Öztürk, İstanbul 2003, s.51, 54, 62, 64). Yani Batılıları kasteder tarzda kullanılışı İstanbul'un fethinden sonradır. Öte yandan bu tabirin geçtiği hadis metinlerinde bir problem daha dikkati çekmektedir. Aynı konudaki hadis rivayetlerinde bazen Benu'l-Asfar geçerken bazılarında da çekik gözlü kavim cümlesine rastlanır ve bu sonuçları doğudan gelen Moğollar veya Türkler olarak yorumlanır (*Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, haz. H. Hatiboğlu, X, 359, 360, 362). Asfar ile sıgardan gelen asgarın bir birine benzemesi aydınlatılması gereken bir probleme işaret eder. Aynı mealdeki hadislerde geçen bu tabirin birbiriyle aynı olma ihtimali, hadis ravilerinden gelen bilgilerin bu anlamda dikkatli bir şekilde yeniden ele alınmasına ihtiyaç gösterir.

15 Kâzeruniyye de denilen bu tarikatın mensuplarının Anadolu'da cihad faaliyetlerinde etkili oldukları görüşünün şüpheyle karşılandığı hakkında bk. H. Algar, "Kâzeruniyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXV, 146-148.

16 Sufi çevrelerde bile Beni İshak, gerçek manada İshak peygamber nesli olarak çok iyi bilindiğine en iyi örnek *Âşıkpaşazade Tarihi*'dir (bk. Atsız neşri, *Osmanlı Tarihleri* I, içinde İstanbul 1949, s.254).

Saltuknâme'de Ertuğrul oğlu Alp Osman'ın İshak peygamberin oğlu Iys (Ays Esû, Esav) neslinden geldiğini ileri sürmüştür¹⁷. II. Bayezid döneminde XVI. asır başlarında eserini kaleme alan İbn Kemal de bazı kaynaklarda Kayı Han'ın Iys b. İshak olduğunun söylendiğini aktarır¹⁸. Hatta yine II. Bayezid dönemi tarihçilerinden Neşrî buna itiraz ederek Oğuz Han'ın Iys b. İshak b. İbrahim olmadığını, Iys'ın Rum-ı asgar atası olduğunu, halbuki Oğuz ve Türk'ün Rum-ı ulâ gibi Yafes evlâdından geldiğini yazar¹⁹. Buna karşılık tarihçi Âlî de fetih ile ilgili hadiste geçen Beni İshak'ın Osmanlıların ataları olduğu yorumunu yapmıştır²⁰. Açıkça anlaşılmaktadır ki hadiste yer alan Beni İshak kendi asıl geçtiği metninde şaşkıncı olabilecek bir ifadedir. Ancak onların İsmail oğulları (Araplar) olduğunu belirten dönemin şârihleri için hiç de önemli bir müşkilat arz etmemiş görünmektedir²¹.

Muhammediye'den sonra bu defa benzeri konuları nesir halinde toplayan, muhtemelen II. Mehmed'in padişahlığı döneminde telif edilen ve zamanla çok popüler olan *Envârü'l-Âşıkîn*'de kıyâmet alâmetleri türlü hadis kaynaklarına ve bunların şerhlerine dayalı olarak belirtilirken aynı husustaki farklı yorumlar arka arkaya verilerek oldukça karışık bir metin ortaya çıkarılır. Burada ilkin Araplar arasında fitnenin çoğalacağı, müminlerin bütün âlemi alacağı, Beni Asfar ile barış yapacağı, sonra barışın bozulup kâfirlerin galip çıkacağı, Rumlar ve Frenkler'in bir araya geleceği ve 960.000 kişiyle Batı'dan hücum edecekleri; ikinci olarak Muhammed ümmetinin doğuya ve batıya sahip olacağı, bütün dünyayı kâfirden alacağı, ancak üç şehrin geride kalacağı, bunların İstanbul, Roma ve Amuriyye olacağı, ondan sonra hükmün kâfirlere geçeceği; üçüncü olarak *Muhammediye*'deki ilgili pasaja uygun şekilde, Beni Asfar'ın A'mak'a varmayınca kıyâmetin kopmayacağı, A'mak'ın Şam yakınlarında bir köy olduğu, kâfirlerin oraya kadar gelecekleri, Medine'den çıkan İslam ordusunun üç bölük olup kâfirleri yenecekleri, müminlerden bir bölüğünün kaçıp münafık olacakları, bir bölüğünün şehid düşeceği, diğer bölüğünün galip

17 Ebulhayr-ı Rumî, *Saltuk-nâme*, haz.Ş.H.Akalın, III (Ankara 1990), 238-239. *Düsturnâme*'de Osmanlıların atası olarak geçen Ayaz b. Osman'ın da bu konuyla bir ilgisi olmalıdır (s.6). Muhtemelen bu da söz konusu tarihi metinlerdeki bir istinsah probleminden kaynaklanmıştır.

18 *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter, nşr. Ş. Turan, Ankara 1970, s.39.

19 *Kitâb-ı Cihânnüma*, nşr. Unat-Köymen, Ankara 1987, I, 57.

20 *Kühü'l-ahbâr*, I/1, 427-428.

21 Bk. M. Canard, "Aynı Makale", s. 240.

geleceği, ondan sonra İshak peygamberin çocuklarından 70.000 askerin İstanbul'u alacakları, önce deniz tarafını yıkacakları, ardından bir duvarını daha yıkıp her üç duvarını da yerle beraber edebilecekleri, gaziler ganimet malını paylaşırken şeytanın çıkıp "ey müminler Deccâl çıktı, evlerinizi harap ediyor" diye bağıracağı, onların da İstanbul'u bırakıp Şam'a gidecekleri, ondan sonra halkın kötü işler yapacakları bütün bunların da kıyâmet alâmetlerinin belirmesine yol açacağı anlatılır²².

Kıyâmet ile İstanbul'un ilişkilendirilmesi Ahmed Bîcân'ın *Dürr-i Mekkân* adlı eserinde bambaşka bir şekle bürünür ve şehrin inşasıyla Ayasofya'nın yapımı konusundaki hikâyelere dönüşerek mahiyet değiştirir. Daha inşası sırasında İstanbul lânete uğramış bir şehir olarak takdim edilir. Burada, .."pes ol vakitten berü ol şehre niçe kerre belâ ve kazâ, gâh ta'ûn ve gâh zelzele ve gâh ateş harab olup ve bir an olmadan ceng dahi eksük olmaz " iken Kostantin adlı bir padişahın gelip imar ettiği, ama "..âhir zamânun şerrinden niçe bunun gibi hâdiseler olıserdi.." denilerek bu uğursuzluğun sürdüğü ima olunur²³. Yazar daha sonra Rum'da Kostantiniye padişahının Süleyman peygamber mescidine nazire bir mescid yaptığını, dairesinde 10.000 hücre olduğunu, şeytanın o kavmi azdırıp dinden çıkardığını, padişahının kendi suretinde bir sütun inşa ettirip halkı buna taptırdığını, 400 yıl küfr üze kaldıktan sonra büyük bir zelzele olduğunu ve 60.000 keşişin o yapılan deyrin/tapınağın altında kaldığını belirtir ve ardından Ayasofya'nın inşası hikayesine geçer. Yapılan mabedi İslamî motiflerle süsleyerek anlatır. Hatta Hz. Peygamber dünyaya geldiğinde yıkılan kubbesi bir türlü tamir edilemeyince, sonradan onun bir avuç toprak vererek bunu kirece katmalarını söylediğini, bunun üzerine kubbenin yapılabil-diğini, ashabın şaşkınlıkla niçin böyle bir yardımda bulunduğunu sorduğunda ise, "..anı kâfirler için vermedim, bir zaman gele ümmetim anda namâz kıla ve tilâvet-i Kur'an edeler.." dediğini ifade eder²⁴. İlerleyen bahislerde ise bu defa yine Muhammediye ve *Envârü'l-Âşıkîn*'deki gibi aynı uslupta kıyâmet alâmetlerini söz konusu yapar. Burada diğerlerinden farklı olarak bir tarihlen-dirme dikkati çeker. Hz. Peygambere atfen hicretin 900'ünden²⁵ sonra zamane

22 *Âşıkların Nurları. Envârü'l-Âşıkîn*, haz. ve sad. A. Kahraman, İstanbul 1973, III, 174-175.

23 *Dürr-i Mekkân*, Süleymaniye Ktb, Pertevniyal kısmı, nr. 456, vr.77b-79a.

24 *Dürr-i Mekkân*, vr.84b-87b.

25 Dünyanın sonunun 900'den (1495) sonra geleceği görüşü, II. Bayezid'in saltanatı sırasında ortaya çıkan bir takım hadiselerle desteklenince, büyük bir endişe kaynağı

halkının kibirlenip ulema sözü dinlememeye başlamaları, sonunda veba ve diğer salgın hastalıkların çıkacağı, çok yağmur yağıp seller olacağı, olumsuzlukların devamı üzerine devletin kâfirlerin eline geçeceği, hıristiyanların önce Mısır'a sonra Kudüs'e ardından da Rum ülkesine gelip İslambol'u²⁶ alacakları, İslam askerinin Haleb'e çekileceği, burada büyük bir ceng olacağı, Beni Asfar'ın onların ardından geleceği, Medine'den İslam askerinin çıkıp 70.000 kişi halinde Beni Asfar'ın karşısında duracağı, Beni Asfar'ın onlara elçi gönderip kendileriyle düşmanlıkları olmadığını bildireceği ve müslümanların üç bölük olup bunlardan bir bölüğünün bunu makul görerek gidecekleri, diğerinin ise "*sizin düşmanlığınız yoksa bizim vardır*" diyerek ceng edecekleri, kâfirleri kovarak İslambol'a tıkaçları, şehri kuşatacakları, içeri girip ganimet toplamaya başlayacakları, şeytanın yüksek bir yere çıkıp Deccâl'in belirmediğini ve evlerini harap ettiğini söyleyeceği, bunun üzerine İstanbul'u bırakıp dönecekleri, ondan sonra ise halkın azacağı ve kıyâmet belirtilerinin görüleceği anlatılır²⁷.

İstanbul'un fethinden sonra yazılmış olan bu metindeki kıyâmet başlangıcı, diğer metinlerden biraz daha farklı bir vurguyla, dolaylı olarak fethin karşı olan bir tavrı ortaya koyması bakımından ilginçtir. Bu aynı zamanda daha önce bahsedilen iki hadisin muhalif kalemce nasıl yorumlandığının da bir göstergesidir. Söz konusu muhalefet, yalnızca siyasi, sosyal ve ekonomik gerekçelerle değil aynı zamanda dinî endişelerle de beslenmiştir. İstanbul'un daha kuruluşunda lânetli olduğu ve burayı ele geçirmekle kıyâmet alâmetlerinin belireceği düşüncesi, fethin farklı gerekçelerle de olsa karşı çıkan guruplarca öne sürüldüğü gibi, fetihten çok sonra bile, büyük bir şehrin sürekli karşı karşıya kaldığı, salgın hastalıkla, yangınlar, sel felaketleri, zelzele gibi tabii afetler

olmuş gözüküyor. Hatta bu tarihin sofi kesimde bilinmesi dolayısıyla son güne yaklaşılması vesilesiyle bir takım hareketlere teşebbüs edildiği bilinmektedir. Bunun için bk. S.Yerasimos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, s. 210-211. Benzeri bir travmanın hicri 1000 yılında da yaşandığı anlaşılıyor: bk. C. H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli. Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, trc. A. Ortaç, İstanbul 1996, s.138-147).

26 1092/1681'de istinsah edilen metinde İslambol kelimesi özellikle mi kullanıldı, yoksa ilk nüshalarda da böyle mi geçiyordu, bu konu hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Eğer ilk metinde bu imla ile yazılmışsa o zaman ciddi bir ideolojik gerekçenin hedeflenmiş olduğu anlaşılır, fethin politik ve dinî yönünün ortaya konulması bakımından önemlidir.

27 *Dürr-i Mekkân*, vr.146a-149a.

vesilesiyle daima hatırlanmıştır ve yaygınlık kazanarak zihinlere yerleşmiştir. Bununla beraber bu teze karşı olanların da yine dinî kaygıları ön plana çıkararak, şehri alıp tamamen harap ettikten sonra üzerindeki lânetin kalkacağı görüşünü savundukları dikkati çekmektedir. Bu bile kıyâmet senaryolarının İstanbul ile bağlantılı ayağının ne kadar etkili bir tema haline geldiğinin bir başka yönüdür.

Özellikle fetihten hemen sonra II. Mehmed'in Mısır sultanına ve Karakoyunlular'a gönderdiği iki fetihnamede de İstanbul ile ilgili öne çıkarılan ve vurgu yapılan hadislerin, kıyâmet ile ilgili aynı hadisler olmaları, adeta bir anti tez geliştirme çabalarını hatırlatır. Ayrıca ilginç bir şekilde bu hadisler tam metinleriyle değil eksik olarak alıntılanmışlardır. İlki, "*Onlar kılıçlarını zeytin ağaçlarına asmış oldukları halde ganimetleri bölüşürken Kostantiniye'yi fethederler*" diğeri ise bunun biraz daha kısaltması olan "*Onlar ganimetleri paylaşırken Kostantiniye feth edilecektir*", üçüncüsü ise, "*Bir tarafı karada bir tarafı denizde olan şehri duymadınız mı, evet ey Tanrı elçisi denildi. O dedi 70.000 kişilik bir ordu ona gaza yapacaktır*" şeklindedir²⁸. Açık olarak görülmektedir ki, metinler ustalıkla ayıklanmış, istenmeyen bahisler tamamen çıkarılmıştır. Özellikle son hadiste çıkarılan iki cümle 70.000 kişinin Beni İshak'tan olduğu ve hadisin devamında bu ordunun o şehre saldırmadan kıyâmetin kopmayacağıdır. Yukarıda ilk zikredilen hadis Molla Güranî tarafından hazırlanmış olup Memlük sultanına gönderilen fetihnamede yer alır, ancak burada başka bir hadis zikredilmez²⁹.- Öyle anlaşılıyor ki Molla Güranî ustalıkla fetih müjdesiyle ilgili hadislerden diğerine göre daha anlaşılabilir ve makul ve tabii en az tehlikeli olanına yer vermeyi tercih etmiştir. Hâce Kerimî'nin hazırladığı ve Karakoyunlu Cihan Şah'a yollanan fetihnamede üçüncüsü daha kuvvetli bir vurgu yapılmak ve örneklemeleri çeşitlendirmek amacıyla metne alınmış olmalıdır³⁰. Fakat hadisin müjde dışında başka bir gayeyi öne çıkardığını gören Hâce Kerimî, bu iki netameli cümleye yer vermeyerek asıl hedefine işaret etmek istemiştir. Hadisi metne alan münşi, kimler olduklarında şüphe bulunan, daha doğrusu Osmanlı hanedanı ile ilgisi konusu tartışmalı olan Beni İshak'ı

28 Bu fetihnameler için bk. A.Ateş, "İstanbul'un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *Tarih Dergisi*, sy.7 (İstanbul 1953), s.11-50.

29 A.Ateş, "Aynı Makale", s.18.

30 A. Ateş, "Aynı Makale", s.38-39.

ve şehri almış olmakla kıyâmet sürecinin başlayacağı vurgusunu dikkatle ayıklayarak bu bahislere hiç temas etmemeyi ehven bir yol görmüş olmalıdır. Fakat bu lânetin ve kıyâmet konusunun farkında olan Hâce Kerimî, şehir hakkındaki olumsuz kanaatlerin varlığına karşı da hadisin tam metnini ve gayesini bilenlere cevap vermeyi ihmal etmemiştir. Nitekim yukarıda sözü edilen üçüncü hadisi naklettikten sonra, peygamber hadislerinde geçen namı bir yer ve sağlam bir kale olan bu şehrin ilk zamanından bu zamana kadar müşriklerin ocağı ve şeytanların sığınağı olduğu, yer yüzünde bu kadar eski ve adeta zamanla yaşıt olan bir hisarın görülmediği ve üç taraflı duvar gibi sağlam ve alınmaz olarak bilindiğini belirtirken³¹ kıyâmet senaryolarıyla ilgili metinlerde geçen tanıdık unsurlara yer verir. Ancak şehir ele geçirilip ev ve ocaklarının yıkılması, halkın esir alınması, puta tapanların mabetlerinin iman ehlinin mes-citleri haline getirilmesiyle³² bir bakıma zımnen bu lânetin ortadan kaldırılmış olduğunu ima eder.

Asıl ilginç nokta bu fetihnamelere gelen cevaplardadır. Memlûk Sultanının gönderdiği cevabî mektupta hiçbir hadis atfı olmamasına rağmen, "*Tanrının elçisinin düşmanı olan Benu'l-Asfar'ın burnunu yere sürümekle..*" ifadesi, bu tanımlamanın kimin için kullanılmakta olduğunun önemli bir delilidir. Öte yandan Memlûk Sultanı kıyâmet söylentileriyle ilgili en küçük bir imada bile bulunmamıştır.

Fetihten sonra şehir hakkındaki olumsuz kanaatlerin siyasî rekabetin de etkisiyle sürmekte olduğu açıktır. Bu rekabet bir başkent rekabeti, yani Edirne İstanbul çekişmesi olmaktan öte muhtemelen daha farklı tonlar taşımaktadır. Serhat boylarındaki gurupların imparatorluğun merkezileşmesine karşı çıktıklarını açık şekilde dile getirdiklerini bildiren bir anekdot, 1470'lerde padişahın Akkoyunlular üzerine yaptığı sefer sırasında, Cem Sultan namına kaleme alınmış *Saltuknâme*'de bulunur. Eserin müellifi Ebulhayr-ı Rumî, İstanbul üzerine yürüme kararı alan II. Mehmed'e bazı beylerin bu hareketin zorluğundan bahsederken, "*fethi düşünülen şehrin uğursuz bir yer olduğunu, şeytan dünyaya indiğinde ayağını ilk defa buraya bastığını, bu şekilde lânetlenmiş olmakla her devirde yıkılacağını, rivayete göre zina, livata ve fesadın eksik olmayacağını, yerden kara sular çıkacağını, bunun alâmetinin zelzeleler*

31 A. Ateş, "Aynı Makale", s.39.

32 A. Ateş, "Aynı Makale", s.42-43.

olduğunu, veba yatağının bu şehrin altında bulunduğunu, bütün bunların da peygamberin hadisiyle bilindiğini, ayrıca kutluğun eksik olmayacağını, huzur ve sükunet sağlanamayacağını" bildirdiklerini yazar. Ayrıca beylerin, şayet padişah kararından dönmez de bütün bunlara rağmen şehri alırsa, bu durumda sadece Ayasofya ve çevresine duvar çekip geri kalan bütün şehri yerle bir etmesi gerektiğini ve imar etmeye de uğraşmamasını, çünkü zaten yıkılacağını söylediklerini ekler. Bunları dinleyen padişah ise "*Hele feth olsun nihayet biz yıkarız*" cevabını vermiştir³³. Metnin yazıldığı tarihin Fâtih'in yaşlılık dönemine rastlamış olması, burada ince bir siyasî amacın hedeflendiğine de işaret eder. Gerçi daha sonra İstanbul'un fethi olayına tekrar temas edilirken beylerin gerçek niyetleri açıklanır. Beylerin bu işe karşı çıkmaları, onun mamur hale gelmesinin bütün ülkeyi harap edeceği, içine girip burayı taht merkezi yapan bir padişahın gazadan kalacağı, havasının ağır olup nikris ve diğer hastalıkların belireceği, etrafının denizle çevrili oluşu yüzünden harp ehli gazilere, akıncılara rağbetin azalacağı ve denize ağırlık verileceği endişelerinden kaynaklanmakta idi. *Saltuknâme*'deki bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, İstanbul hakkındaki ölümsüz hava sürmekte ve anakronik bir yaklaşımla dahi olsa yer yer çeşitli vesilelerle beslenmektedir. Öte yandan bu bilgilerin kaynağının yine ilgili hadisler ve onların dinî ve ahlakî maksatlarla yazılmış yukarıda sözü edilen Türkçe kitaplar yoluyla yayılan ve yayıldıkça da değişmelere uğrayan rivayetler olduğu söylenebilir.

II. Bayezid döneminde yazılan Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* nüshalarından bir gurubunun çok rağbet ettikleri İstanbul'un kuruluş hikayesi ve Ayasofya'nın inşasıyla ilgili uzun pasajları, bu tür rivayetleri türlü sebepler tahtında daha da süsleyerek geliştirmişlerdir³⁴. Karamanî Mehmed Paşa gibi II. Mehmed'in yakın adamları ise şehrin sür'atle imarı sonucu buranın lânetinin ve kıyâmet tehlikesinin kalkacağını savunurken, aslında bu söylentilerden -hadis de çok bilindiği ve ortada olduğu için- ciddî şekilde etkilenmiş olduklarının işaretlerini verirler. Benzeri hava, Enverî, Tursun Bey ve hatta İbn Kemal gibi

³³ Bu metin için ayrıca bk. F. M. Emecen, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, İstanbul 2003, s.

³⁴ Bu konuyla ilgili önemli bir çalışma S. Yerasimos tarafından yapılmış, Ayasofya efsanesinin ortaya çıkışı ve bununla ilgili metinler kritik edilmiş olduğundan burada tekrar söz konusu kaynaklar üzerinde durulmamıştır (bk. *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, s.13-47'deki metin ve takip eden sayfalardaki yorumlar).

tarihçilerin fetihle ilgili bahislerinde bile satır aralarında ima yoluyla da olsa görülür, hatta yazının başında belirtildiği üzere iki yüz yıl sonra bile hatırlanır.

Sonuç olarak kıyâmet senaryoları içinde yer alan İstanbul'un, burayı hedefleyenler için sadece mukaddes bir vazife, peygamberin müjdesine mazhar olmak isteyen hükümdarların ilahi bir misyonu yahut kızıl elması şeklinde bir çoğunun çok sonraları ortaya çıktığı anlaşılan kudsî unsurlarla idealize edilmiş bir yer olarak değil, aynı zamanda lânetli, her türlü tehlikeye açık, yıkılıp yeniden inşa edilmemesi gereken "*menhus*" bir şehir olarak da algılandığını, bunun ciddî bir literatür birikimiyle de desteklendiğini gözden kaçırmamak gerekir. Bu olayın sosyal ve dinî boyutunun temelleri, ister Bizans "söylenceleri"ne ister daha eskiye giden ve başka şehirler için söylenip de sonradan İstanbul ile özdeşleştirilmiş unsurlara dayalı olsun, hakkında ciddî bir bilgi birikiminin ve literatürün varlığı sebebiyle boş ve gereksiz inançlar manzumesi olarak görülüp bir tarafa bırakılmasını engelleyecek ölçüde dikkat çekicidir . Ayrıca fethin muhalifleri için önemli bir dayanak teşkil etmesi de tarihî değerlendirmeyi yerli yerine oturtmaya yardımcı olacak verilere ulaşmayı sağlaması açısından müstağni kalınmayacak nitelik arz eder. .